
ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ПОНЯТЬ ПЕРІОДУ МАСОВИХ РЕПРЕСІЙ В УКРАЇНІ 1918–1939 РР.

УДК 94(477)

Черницький В. Б. (Chernytsky V. B.)

Національний університет кораблебудування ім. адмірала С.О. Макарова

Проаналізовано особливості формування складових концепту на матеріалі і української, російської та англійської мов.

Ключові слова: *концептосфера, позбавленець, продрозверстка, куркуль, масові арешти.*

Peculiarities of concept constituents formation have been analysed on the material of Ukrainian, Russian and English languages.

Key words: *concept sphere, disfranchised, prodrazverstka, "kulak", mass arrests.*

Наші знання про світ, що відображають досвід людини, отримувалися, закріплювалися у свідомості, розпізнавалися і запам'ятовувалися по-різному. Називання ідей і уявлень відображається в мовній номінації у межах структури знань, зафіксованих в мові. При всій різноманітності принципів і механізмів називання, вивчення способів вербалізації нових понять з когнітивної точки зору дозволяє більш глибоко розкрити зміст поняття або явища, ніж це було можливе за допомогою методів традиційного мовознавства. Аналіз структури концепту і його складових включають репрезентацію одних значень на підставі інших, або так званий метафоричний аналіз [1], використання суміжності уявлень, структурування навколишнього світу через встановлення відносин типу частина – ціле, рід – вид, об'єкт – функція, асоціативна схожість та ін.

Мета статті – проаналізувати структуру і складові концепту "репресії" в українському лінгвокультурному середовищі та здійснити пошук і відбір англomовних еквівалентів обраної концептосфери.

Ідея роботи виникла під час редагування статей науково-документальної серії "Реабілітовані історією" [2] та власних досліджень на матеріалі архівних

справ громадян, постраждалих від сталінських репресій, що готувались до публікації англійською мовою [3]. Метою цих публікацій було залучити більш широке коло науковців та пересічних читачів до нових, нещодавно закритих матеріалів, стосовно незаконно репресованих громадян України та іноземців, збагатити світову історичну науку новим фактографічним матеріалом, а також ввести нові історичні поняття у науковий обіг.

Але саме тут і виникла одна дуже специфічна проблема: виділення, інтерпретація та переклад на англійську мову слів-реалій, які виникли в період 1918-1939 років в Україні під час проведення масових репресій влади проти населення. Це слова та поняття типу "надзвичайна комісія", "двійка", "трійкам", "позбавленець", "особлива нарада", "волинка", "заградзагін", "продподаток", "продрозверстка", "частини особового призначення", "куркуль", "трудармія", акронімів НЕП, ОСО, ЗК, ЧеКа, ВМП, ДПУ, НКВС тощо. На цей час існує суттєва розбіжність у вживанні таких слів в англомовних науково-історичних, публіцистичних і навіть художніх текстах, особливо в перекладах класиків літератури, присвяченої згаданому періоду історії (О. Солженіцин, В. Шаламов, Є.С. Гінзбург тощо).

Для розв'язання цього завдання виникла необхідність проведення більш детального аналізу нових вербалізованих понять, що виникли в ході еволюції репресивних органів, а також змін кримінально-процесуального законодавства в зазначений період. Однак, перші спроби зробити це за допомогою засобів традиційного мовознавства закінчилися невдало. Не зовсім результативними були й окремі методики аналізу концепту, описані в працях сучасної когнітивної лінгвістики [4].

Виділення і декомпозиція названих в мові понять, а також пошук їх еквівалентів в інших мовах, виявилися більш результативними при залученні сучасних методів аналізу асоціативних зв'язків ключових лексем, вилучення значень через концептуальні структури, виявлення глибинних структур, описи фреймів, скриптів, категорій вертикального контексту та ін.

Цей комплексний підхід є також достатньо ефективним при виділенні і описі вербалізованих понять даної галузі. Наприклад, коли ми розглядаємо

понятійні межі карно-процесуальної практики в документах, публіцистиці, законодавчих актах і ухвалах, історичних і художніх текстах з часу здійснення жовтневого перевороту, ми без особливих зусиль зможемо виділити такі лексеми як "контрреволюційний елемент", "термін ув'язнення без права листування", "ворог народу" тощо. Наприклад, акронім ЗК (із рос. мови) спочатку відповідав поняттю "заключенный каналармеец", тобто ув'язнений, зайнятий на будівництві Біломорсько-Балтійського каналу. Потім назва була перенесена на в'язнів ГУЛАГУ і звичайних в'язниць. Він і зараз використовується в мовній практиці як лексема "зек", "ЗеКа" в розумінні "ув'язнений".

Декомпозиція і інтерпретація таких понять за допомогою інтегрованих методів підтверджує більш ефективну спроможність останніх. Якщо взяти за основу постулат когнітивної лінгвістики про те, що буденні знання відрізняються від наукових за природою (носії – широкі маси людей), по джерелу формування (безпосередня трудова діяльність, життєвий досвід), за ступенем проникнення в сутність явищ, за характером і способами узагальнень, за мовою і іншим характеристиками [5], ми розв'яжемо проблему набагато швидше, причому досліджувані вербалізовані поняття будуть диференційовані набагато точніше, ніж при використанні традиційних методів лексичного і семантичного аналізу. Послідовність дослідження була реалізована у наступному порядку:

1) вивчення ядра концепту та суміжних понять, для чого необхідно провести кропіткий та послідовний аналіз функцій та повноважень органів влади тоталітарного режиму у період їх становлення та розвитку в зазначений період. Перший етап цього дослідження був завершений й опублікований [див.3];

2) архівного аналізу найгучніших сфабрикованих справ по відношенню до українських та іноземних громадян, які дістали широкого розголосу у засобах масової інформації, що допоможе виділити ключові поняття концептосфери, а саме назви інстанцій, оперування фактами, процесуальних дій, які набули сталого характеру як лексеми і їх сполучення, зважаючи на той факт, що деякі з них увійшли до термінологічного поля юридичної практики того часу;

3) матеріали аналізу англomовних документів, історичних і художніх текстів може стати найбільш дієвим засобом для пошуку релевантної англійської

еквівалентної лексики, виділення схожих в українській і англійській мовах культурем. Це є також засіб для зняття неточностей і/або багатозначностей у передачі лексичних репрезентацій концепту й асоціативно-образних ознак. Останнє безпосередньо зв'язане з реалізацією векторної складової нашого роботи – вивчення структури індивідуального знання через його репрезентацію в загальнонаціональному культурному просторі і зіставлення з уявленням цієї структури в іншій національній концептосфері, (в нашому випадку, в англійському світі), – можна здійснити на підставі аналізу особистого досвіду;

4) наступний крок – порівняння виділеної структури з лексикою офіційної реакції Американської держави на події того часу. Така послідовність дасть нам можливість прослідкувати їх усвідомлення як наслідок пропаганди, з одного боку, і з іншого – як результат ретроспективного осмислення репресій та їх наслідків;

5) аналіз зв'язків між значенням і знанням [7], дозволяє визначати мотивацію носія мови в процесі номінації. Це підтверджує факт становлення концепту не прямо зі значення слова, а в результаті взаємодії словникового значення слова з особистим досвідом індивідуума в конкретному соціумі. Ця теза, вперше запропонована Д. С. Ліхачовим [8], може знайти підтвердження в нашому дослідженні, що є суттєвим для подальшого розвитку запропонованої методики аналізу.

Аналізований концепт "репресії" в нашому випадку обмежений просторово-часовими рамками, а саме, місцем дії (територія УРСР) і періодом (з 1918 по 1939 роки, тобто двома десятиріччями) прояву найжорстокішого з відомих історії терору проти населення країни.

Неможливо розраховувати на повноту вивчення даного концепту і його складових на підставі ряду підходів сучасної когнітивістики, наприклад, словникового аналізу, використання української або російської пареміології стосовно зазначеного періоду, встановлення більш менш однорідних емоційно-оцінних конотацій [6] у зв'язку з просторово-часовими обмеженнями концептосфери, незначним числом переносних значень і конотацій, обумовлених тривалою "закритістю" і офіційним відданням теми забуттю.

Навіть сьогодні, коли архівні матеріали, пов'язані з подіями, що вивчаються, стали доступні, існують їх діаметрально протилежні оцінки з боку не тільки представників різних політичних партій, але і усередині соціальних верств населення України. Наприклад, сталінські репресії по-різному сприймаються технічною і творчою інтелігенцією, військовими і аграріями, не говорячи вже про живих учасників подій з обох сторін.

Але, незважаючи на відсутність таких важливих ознак для існування і опису концепту 'репресій', значущість останнього важко переоцінити в зв'язку із:

- загальнонаціональним і інтернаціональним характером явища (мільйони безвинних жертв) і крайньою жорстокістю прояву тоталітарного режиму в окремій країні за два десятиріччя;

- економічними, політичними і моральними наслідками репресій для жертв і їх нащадків з різних соціальних і релігійних груп, національних анклавів, класів і цілих народів і народностей;

- його не скороминущої актуальності з погляду узагальнення і передачі цього досвіду як джерела формування загальнолюдських понять і цінностей, що акцентує фонові знання про обраний концепт, а саме, виключення можливості повторення проявів безмежної влади тоталітарного режиму над беззахисним населенням. Практичним кінцевим результатом роботи буде англо-українсько-російський словник обраної концепосфери. За його допомогою можна здійснити пошук, виділення й відбіру найбільш точних іншомовних еквівалентів для підручників студентів історичних спеціальностей. В свою чергу це забезпечить можливість введення в історичний науковий обіг нових понять і реалій; крім того, він може стати значною допомогою для студентів-філологів в курсі вивчення української і російської літературної історії, на практичних заняттях із перекладу наукових, публіцистичних та художніх текстів.

Природа концепту припускає існування цілого ряду суміжних понять. При пошуку аналогічних або близьких концептів в процесі їх аналізу за схожістю і за відмінностями (при порівнянні іншомовних еквівалентів з вербалізованими поняттями рідною мовою, на відміну від пошуку перекладницьких варіантів

терміну, калькування та ін.), ми можемо говорити про їх порівнянність або еквівалентність на підставі непрямих ознак, оскільки при аналізі концепту ми маємо справу із сутностями плану змісту. Якщо ж ми скористаємося накладанням всієї сукупності ознак, що існують для кожного поняття (в тлумачних і асоціативних словниках), ми зможемо виділити загальну для трьох (україномовного, російськомовного та англomовного) концептів область, яка і буде визначальною для вибору іншомовного еквівалента. Наприклад, що слово "отказник" (із рос. мови) для двох відносно нових понять, закріплених цим словом, а саме "отказник", – людина, якій відмовлено в можливості виїзду за кордон, – і "отказник", – дитина, від якої відмовилися батьки у половогому будинку, – матиме різні області семантичних ознак. Перше історично з'явилося в російській мові (і англійської як транслітерація "otkaznik", та як неологізм "refusnik") в період, що прийшов за хрущовською "відлигою", але в період перебудови втратив свою актуальність, і на перший план виходить нове значення слова, яке раніше існувало як описове словосполучення (див. сайти Otkazniki.ru).

І наприкінці треба зазначити, що наслідки реалізації цієї розробки, а саме виділення англomовної концептосфери, пов'язаної з масовими "репресіями" в Україні й вербалізованої у системі так званих культурем та їх американських еквівалентів, може привести до побічного, але не менш важливого з морально-етичної точки зору результату проекту, а саме – вкладення ще однієї цеглинки в своєрідний меморіал для тих, хто став жертвою одного із самих брутальних й жорстоких політичних режимів в історії людства. І ці архівні матеріали, що будуть знайдені і використані для підтвердження обраного підходу філологічного дослідження, можуть стати найбільш драматичною та вдячною частиною роботи.

Література

1. *Lakoff George, Johnson Mark. Metaphor we live by. University of Chicago Press, 1980.*
2. Реабілітовані історією. Миколаївська область, Книга третя. Київ-Миколаїв: Світогляд-2007.-655 с.

3. *Chernytskiy V.B. Punitive and Repressive System in Soviet Ukraine (1918-1937).* In: scientific bulletin 'Gileya', No.25, Київ, 2009. – С. 88-103.
4. *Степанов Ю.С., Проскурин С.Г.* Константы мировой культуры. М.: Наука, 1993.С.14-30;
5. *Бартминский Е.* Этноцентризм, стереотипы: результаты исследования немецких (Бохум) и польских (Люблин) студентов в 1993-1994 гг.//Речевые и ментальные стереотипы в синхронии и диахронии. Тезисы конференции. М., 1995.; Прохоров Ю.Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль при обучении русскому языку иностранцев. М., 1996. и др.
6. **Вичев Д.В., Штофф В.А.** Диалектика обыденного и научного знания // Философские науки. 1980. №4.
7. *Маслова В.А.* Введение в когнитивную лингвистику. М.: Флинта:Наука: 2007, С. 58-60.
8. *Лихачов Д.С.* Концептосфера русского языка // Русская словесность: Антология. М.: Academia, 1997. С.28-37.